

Eponímia mèdica catalana. L'opiata Masdevall

Elena Guardiola^{1,2}, Josep-Eladi Baños²

¹Servei de Documentació. Departament Mèdic. Q. F. Bayer. Sant Joan Despí; ²Departament de Ciències Experimentals i de la Salut. Facultat de Ciències de la Salut i de la Vida. Universitat Pompeu Fabra. Barcelona.

L'epònim

“*Opiata Masdevall*. Preparat inventat per Josep Masdevall i Terrades, que utilitzà per primera vegada a l'epidèmia de febres pútrides de 1783 i, després, a la de Barbastre de 1784-85”^{1,2}.

Josep Masdevall i Terrades, l'home

Josep Masdevall i Terrades va néixer a Figueres (c. 1740)^{1,3,4}. Estudià medicina a Cervera, on es doctorà^{1,3} i amplià els seus coneixements mèdics amb l'assistència a la facultat de medicina de Montpeller^{4,5}. Exercí durant un temps a Figueres i formà part de diverses comissions, establint bones relacions amb diverses personalitats influents a l'època, entre les quals destacava F. O'Neill^{3,5,6}.

El 1783 fou comissionat per a recórrer les poblacions que estaven afectades per una greu epidèmia de tercianes entre Solsona, Lleida, Igualada i el Camp de Tarragona. Mesos després fou nomenat inspector d'epidèmies del Principat de Catalunya^{1,3,5} i tingué un paper molt important durant les epidèmies de febres pútrides de 1783 a Lleida i el Pla d'Urgell i a la de Barbastre de 1784-85. En aquestes epidèmies utilitzà un preparat d'opi de la seva invenció (l'opiata Masdevall)^{1-3,5} amb el que aconseguí, segons el seu propi testimoni, un èxit curatiu aclaparador. A Barbastre fundà una junta de caritat, de la qual en fou president, per auxiliar els més pobres, davant els estralls que causava l'epidèmia³.

L'any 1784, Masdevall presentà (tot i que ell no era un acadèmic) una iniciativa de reforma de la formació en medicina, dins d'un pla major de reforma dels estudis que

s'impartien a Cervera. En un memorial, dirigit a O'Neill, va suggerir la creació d'una “*superintendencia de Medicina*”, que supervisaria la sanitat dels territoris de la Corona i que s'establiria de forma experimental a Catalunya, i la creació d'un “*Colegio Práctico de Medicina en Barcelona, que no lo tendría igual Monarca alguno en Europa*”; així, tots els estudiants haurien de fer quatre anys d'estudis pràctics obligatoris, sense els quals no podrien exercir. Masdevall es reservava per a ell alguns dels càrrecs més importants a què donarien lloc aquestes i altres reformes que proposà posteriorment, un dels quals seria la direcció d'un col·legi de medicina pràctica que s'establiria a Barcelona⁵.

La proposta de reforma que va fer per a la Universitat de Cervera fou acceptada per molts professors i catedràtics i, amb un consens previ, s'introduïren algunes novetats en el currículum dels estudis de medicina. Masdevall, a més, obtingué el suport de molts professors, que recolzaren el mètode de tractament que ell havia ideat per a les febres⁵. Tot i això, els projectes posteriors ideats per Masdevall no tiraren endavant. La seva carrera, però, continuà plena d'èxits: fou cridat a Madrid i va ser metge de cambra dels reis Carles III i Carles IV, i no deixà d'acumular honors i distincions fins la seva mort.

Masdevall també mostrà un gran interès per la química. Així, tingué un paper important en les discussions que es generaren a l'època sobre la relació entre salut i treball i feu una defensa de la química industrial i de la química mèdica⁴: utilitzà la terapèutica mèdica com argument legitimador de la química industrial, arribant a conclusions com ara que no només no existia perill en l'ús de la química industrial sinó que, al contrari, aquest ús era beneficiós per la salut, afirmant, fins i tot, que els treballadors de les fàbriques de tint de Barcelona eren els més sans de l'estat^{4,7}. En aquest sentit, va escriure *Dictamen sobre si las fábricas de algodón y lana son perniciosas ó no á la salud pública de las ciudades donde están establecidas* (escrit el 1784 i reeditat el 1786). Aquest text fou una resposta i una refutació, que generà una revocació d'una prohibició que restringia el desenvolupament de la indústria i amenaçava en alentar el seu progrés i, proba-

Correspondència: Dra. Elena Guardiola
Servei de Documentació
Departament Mèdic
Química Farmacèutica Bayer, S. L.
Avda. Baix Llobregat, 3-5
08970 Sant Joan Despí (Barcelona)
Tel. 93 495 67 24
Fax 93 495 68 75
Adreça electrònica: elena.guardiola@bayerhealthcare.com

blement, tenia un caire polític, per la posició que ocupava Masdevall i la situació econòmica de Barcelona⁴. L'origen de la discussió es trobava en dos edictes dictats per l'Ajuntament de Barcelona, que prohibien la creació de noves fàbriques d'indianes a la ciutat fins que no es promulgessin noves regulacions pel desenvolupament urbà. El Comte de Floridablanca encarregà llavors l'elaboració d'un informe a Masdevall sobre la salubritat d'aquest tipus d'activitat industrial, que culminà amb la redacció de l'esmentat *Dictamen*, que es basà en la investigació sobre els efectes nocius de les substàncies emprades en els processos productius i en l'estudi de l'estat de salut de les persones exposades a aquestes substàncies. No va ser, però, un estudi experimental, i va recórrer a l'analogia entre els productes emprats en la indústria i els que es feien servir en terapèutica per descartar els efectes nocius dels primers (“... con lo dicho hasta aquí, hay lo bastante para hacer ver con la mayor evidencia, que por más Fábricas de indianas, de hilados de lana y de tintes que se establezcan en la ciudad de Barcelona y en qualquiera otra Población, no tiene el rey ni nuestro sábio Gobierno que temer resulte de ellas el menor daño á la salud pública”). Això, anava unit, segons Masdevall, a una absència de símptomes en els nens que treballaven i a un bon estat de salut dels altres treballadors (“*Estos hombres y de menor edad, que estan empleados en dichas Fábricas, todos ganan un buen jornal, con cuyo motivo comen y beben bien, y estan contentos y alegres*”). Tot això apuntava una confiança en la bondat del procés industrialitzador^{7,8} i, com hem comentat, provocà la revocació dels edictes municipals.

Josep Masdevall presidí l'Acadèmia de Medicina de Cartagena² i fou membre de la de Ciències i Arts de Barcelona^{1,3} (des de 1788, l'Acadèmia barcelonina intentà establir una relació adequada amb Josep Masdevall, molt influent a la cort de Madrid; així, el va fer soci i li proposà ser-ne el president, però Masdevall rebutjà l'oferiment perquè el càrrec no era vitalici)⁵. Fou soci del *Real Colegio de Médicos y Cirujanos* de Saragossa i de les reials societats de París i Sevilla^{2,3}.

Va morir l'any 1801, a Trujillo, quan anava cap a Badajoz amb els reis Carles IV i Maria Lluïsa³.

L'opiat Masdevall

Masdevall combaté, amb èxit, l'epidèmia de febres pútrides de 1783 a Lleida i el Pla d'Urgell i la de Barbastro de 1784-85 amb un preparat de la seva invenció (opiat Masdevall)^{1,2}. Anys més tard, també el faria servir amb molt èxit en les epidèmies que van afectar les tropes reials durant les guerres contra França de 1794 i 1795^{3,9}.

Publicà, per encàrrec del rei, *Relación de las epidemias de calenturas pútridas y malignas, que en estos últimos años se han padecido en el principado de Cataluña; y principalmente de la que se descubrió el año pasado de 1783 en la ciudad de Lérida, Llano de Urgel y otros muchos corregimientos y partidos, con el método feliz, pronto y seguro de curar semejantes enfermedades*². En aquest llibre, del que se'n van fer diverses edicions (Figura 1), explicava detalladament les diferents epidèmies sofertes a Catalunya i descrivia el preparat de la seva invenció, que es coneixeria amb diferents noms: opiat Masdevall, opiat de Masdevall, opiat febrífuga de Masdevall, mètode del Dr. Masdevall o mètode Masdevall.

Antonio Hernández Morejón explica així el que va succeir³:

“*Habiendo llegado á oídos del rey la noticia del terrible contagio que afligía y despoblaba á Cataluña, comisionó á Masdevall para que indagando la causa y natu-*

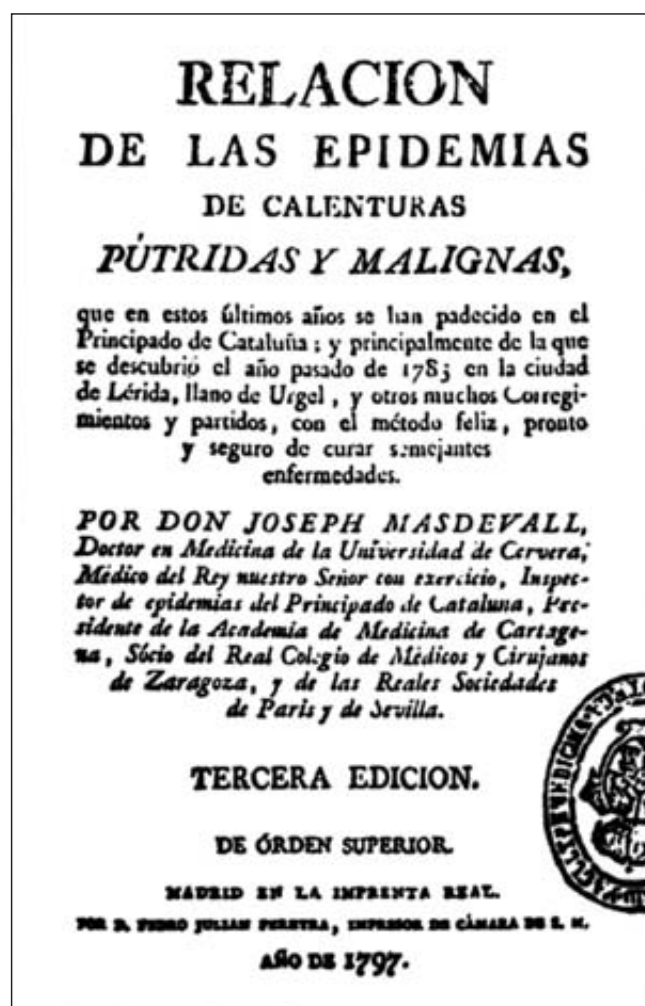

FIGURA 1. Tercera edició de l'obra de Josep Masdevall on inclou el seu mètode de tractament de les febres pútrides i malignes, l'opiat Masdevall

raleza de epidemia tan mortífera, dictase las medidas suficientes á contener tamaño mal, ya que no pudiera destruirlo. Personóse nuestro práctico catalán en la desgraciada provincia, victima de la incurable hasta entonces calentura pútrida, y enterado de cuanto debiera observar antes de adoptar determinación alguna, inventa un plan nuevo de curación, lo ensaya, obtiene con él felices resultados y desaparece la mortífera enfermedad. Sabedor S. M. del vencimiento de una dolencia que hacia temblar á todos sus súbditos, por las continuas alabanzas y bendiciones que todos los pueblos infestados tributaban á porfía á su libertador, mandó á este que escribiese sobre la epidemia y su invento para curarla. Obedeció gustoso Masdevall, publicando la circunstanciada obrita que queda mencionada. En ella, después de referir las epidemias que reinaron en el principado de Cataluña desde 1764 hasta el de 1784, espone el autor las causas, naturaleza, curso y síntomas de la calentura pútrida maligna; manifiesta el pronóstico que el médico debe hacer de ella; enseña los medios profilácticos y curativos que le son propios, y esplica detenidamente su célebre y saludable composición, en la cual estriba principalmente la gloria de este español”.

Quant a la composició, Hernández Morejón³ escriu: “La composición inventada por este catalán para la curación de la calentura pútrida maligna que infestó á Cataluña y Aragón en los años 1783, 84 y 85, consta de las sales amoniaco, de agenjos y del tártaro emético, y de quina”. I en un formulari de 1835⁹, que recull les lliçons impartides pel doctor Foix Gual, catedràtic de terapèutica i matèria mèdica de Barcelona, trobem: “Electuario u opiata antifebril conocida con el nombre de Masdevall, (compuesta de sales de ajeno y de amoniaco, tártaro emético y polvos de quina)” i diu, més endavant, “El señor Masdevall la usó mucho en las calenturas intermitentes pútridas del Ampurdán en la guerra del año 1794 contra Francia, y ha producido muy buenos efectos en algunos casos de calenturas intermitentes pertinaces singularmente en las cuartanas”. Anant al propi Masdevall^{2,10}, trobem que la famosa opiata es preparava així: “Salis absinthi, salis ammoniaci optime depurati, Tartari stibiati (termino clariori) tartari emetici. Triturentur in mortario vitreo, aut marmoreo per bone quadrantem, deinde adde, misce perfectissime corticis Peruviani optimi pulverati. Cum sufficienti quantitate syrapi de absyntio fiat opiata ad usum”.

L'èxit de Masdevall i el seu mètode curatiu fou extraordinari i li valgué, entre altres, el qualificatiu de “Moderno Hipócrates español”. Antonio Ferrer del Río⁶ ho explica així:

“D. José Masdevall, médico de cámara, fue comisionado por Carlos III para entender en la curación de las calenturas malignas que afligían a Cataluña. Cumpliólo plenamente, arrancando millares de víctimas al sepulcro por los saludables y pasmosos efectos de la mixtura que lleva su nombre; de manera que, al anunciar la meditada obra, escrita de orden superior sobre la materia, pudo gloriarse sin empirismo de haber descubierto el método pronto, feliz y seguro de curar semejantes enfermedades. Moderno Hipócrates español le apellidaron varias voces; y, a la vista de la presteza y del buen suceso con que desempeñaba sus comisiones epidémicas y sanaba los pueblos más infestados del contagio, se le comparó al Ángel de la Piscina en las Efemérides de Roma”.

L'epidèmia de Barbastre quedà curosament recollida en l'obra d'Antonio de Ased y Latorre¹¹ on, a més, es fa una “exposición del nuevo método curativo del Dr. Josef Masdevall y Terrades, útil para toda especie de calentura pútrida, continua, intermitente...”.

L'ús de l'opiat s'estengué ràpidament i trobem referit el seu ús en l'epidèmia de febres pútrides que es va patir en un navili que viatjava cap a Constantinoble l'any 1786, extensament exposada pel cirurgià de l'armada reial, Josep Sánchez¹² (Figura 2).

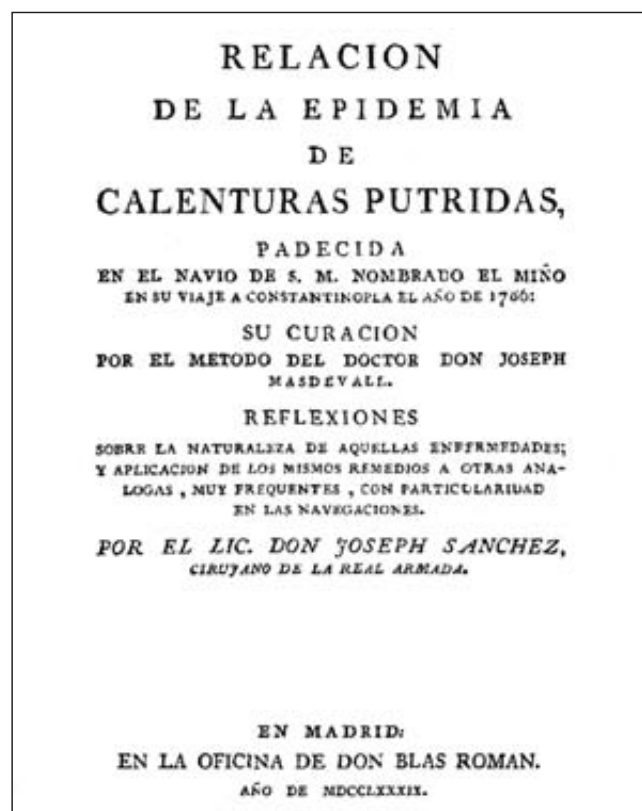

FIGURA 2. Portada del llibre publicat pel doctor J. Sánchez, cirurgià de l'armada reial, on descriu el tractament de les febres pútrides amb el mètode de Masdevall en una epidèmia l'any 1786

L'èxit assolit per Masdevall i la seva opiata en les esmentades epidèmies tingué molt ressò més enllà de les nostres fronteres¹³. A Itàlia, el seu opuscle *Relación de las epidemias...* fou traduït pel jesuïta P. Montaner¹⁴. Uns anys més tard (1792), també es traduí a l'alemany¹⁵ i l'any 1796 se'n feu una edició en francès¹⁶. Ben aviat, el mètode de Masdevall creuà l'Atlàntic; el 1787, la *Gaceta de Méjico* dedicà molts elogis al nou específic, que ja havia estat provat allà³ i uns anys després, fra José de San Angelo escrivia, també a Mèxic, un llibret de 16 pàgines: *Compendio del método curativo antifebril de Masdevall*, on resumia el mètode de tractament de febres pútrides i malignes. L'any 1800 el doctor Coll divulgà l'ideari terapèutic de Masdevall al Marroc⁷.

Però aquests èxits de Masdevall i la seva opiata anaren acompanyats de disputes i controvèrsies —que duraren alguns anys— entre els facultatius espanyols sobre els avantatges i els inconvenients de l'ús d'aquest preparat i dels preparats antimonials (Masdevall també havia ideat una “*mistura antimonial*”, que formulava com^{2,10}: “*Aquae viperinae, Aquae benedictae Rulandi (termino clariori) vini emetici, Cremoris tartari pulverati. Fiat mixtura ad usum*”). Un dels metges il·lustres que hi participà molt activament fou F. Salvà i Campillo, que mantingué correspondència amb Masdevall sobre aquest tema. Un dels defensors de Masdevall fou el doctor Joan Sastre i Puig, que havia estudiat també a Cervera i exercí a Taradell, qui publicà *Reflexiones instructivas apologéticas sobre el eficaz y seguro método de curar las calenturas pútridas y malignas inventado por el ilustre Sr. Dr. D. José de Masdevall, médico de cámara con ejercicio* (1785) i *Observaciones médico-prácticas en confirmación de las reflexiones instructivo apologéticas que anteceden* (1788)³.

Les orquídiades Masdevallia

Masdevall és, a més, l'origen d'un altre epònim, ben diferent a l'anterior.

A les acaballes del segle XVIII, dos botànics espanyols, Hipólito Ruiz López y José Pavón, varen descobrir i descriure un gènere d'orquídiades i el batejaren amb el nom *Masdevallia*, en honor a Josep Masdevall¹⁷; era la *Masdevallia uniflora* (Figura 3).

La família de les *Orchidaceae* és una de les més grans entre les plantes superiors i se'n troben per tot el món. Se n'han descrit unes 25.000 espècies, repartides en 750 gèneres. Un dels gèneres és l'esmentat *Masdevallia*, notable per la uniformitat de les plantes i per la diversitat de colors i formes de les flors. Creixen, sobretot, en zones de gran altitud. Se n'han descrit prop de 500 espècies (Figura 4), distribuïdes per Amèrica del Sud i Amèrica Central, des de Mèxic fins a Brasil, tot i que on són més abundants és a les serralades centrals de Colòmbia, Equador, Perú i Bolívia.

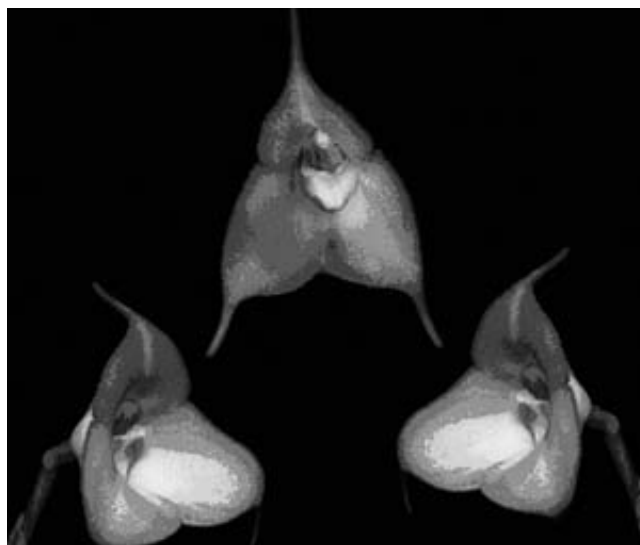

FIGURA 3. *Masdevallia uniflora*

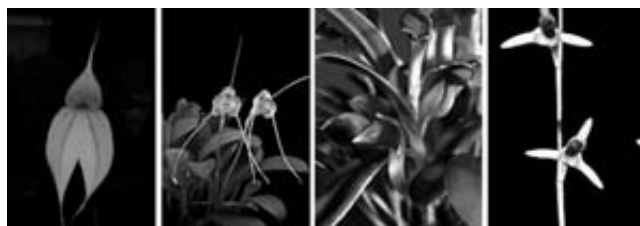

FIGURA 4. Algunes orquídiades del gènere *Masdevallia*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Josep Masdevall i Terrades. L'Enciclopèdia. Consultable a: http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=0041036. Accés el 20 de març de 2008.
2. Masdevall J. *Relación de las epidemias de calenturas pútridas y malignas, que en estos últimos años se han padecido en el principado de Cataluña; y principalmente de la que se descubrió el año pasado de 1783 en la ciudad de Lérida, Llano de Urgel y otros muchos corregimientos y partidos, con el método feliz, pronto y seguro de curar semejantes enfermedades*. Madrid: Imprenta Real; 1784.
3. Hernández Morejón A. *Historia bibliográfica de la medicina española*. Volum VII. Madrid; 1852. p. 361, 368, 390, 403-5, 409-10.
4. Martí i Escayol MA. *Indústria, medicina i química a la Barcelona de finals del XVIII. El tintatge i la introducció del carbó mineral des d'una perspectiva ambiental*. IX Simposio de historia económica “condiciones medioambientales, desarrollo humano y crecimiento económico”. Universitat Autònoma de Barcelona; 2002. Consultable a: <http://historiadors.blogspot.com/2006/01/desenvolupament-del-segle-xviii-i-medi.html>. Accés el 24 de febrer de 2008.
5. Zarzoso Orellana A. *La pràctica mèdica a la Catalunya del segle XVIII*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; 2003.
6. Ferrer del Río A. *Historia del reinado de Carlos III en España*. Madrid: Imprenta de los Señores Matute y Compagni; 1856. p. 1175-6. (Edició facsímil: Madrid: Comunidad de Madrid, Consejería de Cultura; 1988).

7. Pantaleón Gamisans M. "Barcelona sucia". La higiene a Barcelona durant el segle XIX. X Congrés d'Història de Barcelona – Dilemas de la fi de segle, 1874-1901, Barcelona, 27-30 de novembre de 2007. Consultable a: <http://www.bcn.es/arxiu/arxiuhistoric/catala/activitats/congres/10congres/pantaleontext.pdf>. Accés el 21 de març de 2008.
8. Menéndez A, Rodríguez E. Salud, medicina y trabajo en la España ilustrada. Arch Prev Riesgos Labor. 2005;8:4-13.
9. Bonet i Aymat JR, Sánchez i Ripollés JM. Dades històriques reflectides al llibre: "Arte de recetar y formulario práctico". Gimbernat. 1992;18:9-15.
10. Sánchez i Ripollés JM. Notícies del doctor Josep Masdevall. Gimbernat. 1997;27:95-8.
11. Ased y Latorre A. Historia de la epidemia acaecida en la ciudad de Barbastro el año de 1784, y esposición del nuevo método curativo del Dr. D. José Masdevall y Terrades, actual médico de cámara de S. M., etc.; útil para toda especie de calentura pútrida continúa intermitente; publicada por orden de S. M. Zaragoza: Blas Miedes; 1786.
12. Sánchez J. Relación de la epidemia de calenturas pútridas, padecida en el navío de S. M. nombrado el Miño en su viaje á Constantinopla el año de 1786; su curacion por el método del doctor don Joseph Masdevall. Reflexiones sobre la naturaleza de aquellas enfermedades; y aplicacion de los mismos remedios á otras análogas, muy frecuentes, con particularidad en las navegaciones. Madrid: Oficina de Don Blas Román; 1789.
13. Riera Palmero J. Quina y malaria en la España del siglo XVIII. Medicina e Historia. 1994;52:1-16.
14. Masdevall J. Relazione dell'epidemie sofferte nel principato di Catalogna principalmente nell'anno 1783 ... In cui si espone il suo nuovo metodo specifico per guarire le febbri putride, maligne, ed altre simili malattie; tradotta, ed illustrata di nuove osservazioni e memorie fino all'anno 1788, dall'Ab. Pietro Montaner. Venècia: P. qu. G. B. Pasquali; 1790.
15. Masdevall J. Bericht über die Epidemien von faulen und böartigen Fiebern, welche in den letzten Jahren im Fürstenthum Catalonien geherrscht haben, nebst der glücklichen, geschwinden und sichern Heilmethode dieser Krankheiten. Aus dem Spanischen übersetzt von Doct. C. H. Spohr. Braunschweig; 1792.
16. Masdevall J. Medicaments, et précis de la méthode de Mr. Masdevall Docteur Médecin du roi d'Espagne Charles IV, pour guérir toutes les maladies épidémiques, putrides et malignes, fièvres de différents genres et pour en préserver: Divisées en paragraphes et en numéros correspondans, à l'usage des familles depourvues de médecins. Marsella: Louis Duclot; 1796.
17. Cavero M, Collantes B, Patroni C. Orquídeas del Perú. Lima: Centro de Datos para la Conservación, Universidad Nacional Agraria La Molina, Facultad de Ciencias Forestales. Consultable a: <http://www.promamazonia.org.pe/SBiocomercio/Upload%5CLineas%5C Documentos/63.pdf>. Accés el 21 de març de 2008.